

Začetki poti slovenske arhivistike v drugi polovici dvajsetega stoletja

JELKA MELIK, DR. PH.D.

Višja svetovalka, Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, Ljubljana 1000, Slovenija
e-mail: jelka.melik@gov.si

MATEJA JERAJ, DR. PH.D.

Višja svetovalka, Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, Ljubljana 1000, Slovenija
e-mail: mateja.jeraj@gov.si

Beginnings of the Slovenian Archival Science in the Second Half of the Twentieth Century

ABSTRACT

First independent steps of Slovenian archival science, as a discipline and scientific branch, actually started after the Second World War. Slovenian central archives were established only in 1945 and archival public service has grown only after that year, archival society was organized only in the second half of twentieth century and more extensive archival literature was produced only in that period. Only in that time the first number of the publication dedicated to an archival science issued and only after that the first archival law was finally adopted. Of course, this does not take credit for the development of archival science from all of those who were making an effort by collecting archival documents, preparing guidelines for sorting archival records, standing for establishing and operating of archives, raising public awareness about the importance of archives. In all that time Slovenian archival science was more or less a part of international flows of archival science in Europe and also broader.

Gli inizi della scienza archivistica slovena nella seconda metà del XX secolo

SINTESI

I primi passi indipendenti della scienza archivistica slovena, come disciplina e branca scientifica, hanno avuto inizio dopo la II guerra mondiale. L'archivio centrale sloveno è stato fondato solo nel 1945 ed il servizio archivistico pubblico si è sviluppato dopo questa data, le società archivistiche essendo organizzate solo nella seconda metà del XX secolo ed una più estesa letteratura archivistica venendo prodotta solo in quel periodo. Solo in quel tempo sono state edite le prime pubblicazioni dedicate alla scienza archivistica e solo dopo che la prima legge archivistica venne finalmente adottata. Ovviamente ciò non va a credito dello sviluppo della scienza archivistica da parte di tutti quelli che hanno fatto sforzi per raccogliere documenti archivistici, preparare linee guida, sollevare la pubblica attenzione riguardo l'importanza degli archivi. In tutto quel tempo l'archivistica slovena è stata più o meno una parte delle correnti internazionali della scienza archivistica in Europa ed anche al di fuori di essa.

Začetki poti slovenske arhivistike v drugi polovici dvajsetega stoletja

IZVLEČEK

Prvi samostojni koraki slovenske arhivistike, kot stroke in znanstvene veje, se začinjajo pravzaprav šele po drugi svetovni vojni. Šele leta 1945 je bil namreč ustanovljen osrednji slovenski arhiv, šele po letu 1945 je zrasla javna arhivska služba, šele v drugi polovici dvajsetega stoletja je začelo delovati arhivsko društvo, šele v tem obdobju je nastala obsežnejša strokovna literatura, šele v tem času je začela izhajati prva, arhivistiki posvečena publikacija, šele tedaj je bil sprejet prvi slovenski arhivski zakon. Seveda pa s tem nikakor ne jemljemo velikih zaslug za razvoj arhivistike vsem, ki so se pred tem trudili z zbiranjem arhivalij, navodili za urejanje arhivskega gradiva, se zavzemali za postavitev in delovanje arhivov, ozaveščali javnost o pomenu arhivov. V vsem tem času je bila slovenska arhivistika bolj ali manj vpeta tudi v mednarodne tokove razvoja arhivistike v evropskem prostoru kakor tudi širše.

UVOD

Arhivistika je veda, katere središčni predmet je arhivsko gradivo. Je torej veda, ki zadeva dejavnosti v zvezi z arhivskim gradivom in tako vključuje na eni strani arhive in na drugi pravne in fizične osebe neke družbene skupnosti, pri katerih arhivsko gradivo nastaja. Pri poslovanju oseb nastajajo namreč raznorazni zapisi, ki jih ti organi ali organizacije ustvarjajo ali pa prejemajo. Nekateri od teh zapisov oziroma dokumentov imajo za družbeno skupnost neminljivo vrednost bodisi kot dokaz neke dejavnosti ali pravice bodisi kot gradivo za različne raziskave in predstavljajo arhivsko gradivo te družbene skupnosti. Prav tem zapisom se posveča arhivistika. Arhivistika je znanstvena disciplina, ki obravnava vrednotenje dokumentarnega gradiva in njegovo odbiranje, oziroma določanje za trajno ohranitev, ter vsa dela, ki zadevajo strokovno obdelavo tega gradiva, da bi se le to ohranilo in bilo na voljo za uporabo. Arhivistika torej, zaradi same narave svojega predmeta, združuje več znanstvenih področij. Poleg skrbi za materialno varnost arhivskega gradiva sodi v arhivistiko tudi arhivsko pravo, ki skrbi za njegovo ohranitev tudi tako, da predpisuje dolžnosti organov in organizacij, pri katerih nastaja arhivsko gradivo, ter prav tako obveznosti arhivov - ustanov, ki opravljajo javno arhivsko službo. Ko se oziramo na razvojno pot te vede, prepletamo vsa ta področja, vse od dela v arhivih, do organizacije javne arhivske mreže.

PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Na Slovenskem se je arhivistika razvijala počasi in postopoma, vse do leta 1991 seveda v okviru držav, katerih del je bilo slovensko ozemlje. Samostojnejša pot slovenske arhivistike pa se je začela šele po drugi svetovni vojni. Ob tem velja pripomniti, da se je arhivistika kot znanstvena disciplina, tudi sicer relativno pozno razvila v samostojno vedo. Nastanek moderne arhivistike postavlja namreč veliko arhivskih strokovnjakov šele v drugo polovico 20. stoletja. Za to trditev navajajo več razlogov in sicer: veliko povečanje dokumentarnega gradiva, naraslo število arhivov, nove zahteve zgodovinopisja, nove vrste zapisov, vse večja potreba po vrednotenju in odbiranju arhivskega gradiva, razvoj arhivskega prava, mednarodno povezovanje arhivskih strokovnjakov in podobno. Leta 1948 so arhivski strokovnjaki iz osmih držav v Parizu sklenili, da se ustanovi Mednarodni arhivski svet in leta 1950 je bil, prav tako v Parizu, tudi prvi mednarodni arhivski kongres¹. Leta 1953 je bila ustanovljena še Okrogla miza arhivov, da bi spodbujala izmenjavo mnenj in izkušenj s področja arhivov in arhivistike.

Vrnimo se domov. Poglejmo, kakšno je bilo stanje na arhivskem področju neposredno pred drugo svetovno vojno. Arhivskega zakona kljub načrtom ni bilo. V jugoslovanski Sloveniji je v Ljubljani obstajal Državni arhiv, ki je deloval v okviru Narodnega muzeja (najpogosteje imenovan Državni arhiv pri Narodnem muzeju v Ljubljani) in je prvega stalnega arhivarja dobil šele 1939. V Ljubljani je nadaljeval delo tudi Mestni arhiv, prva arhivska ustanova na ozemlju današnje Slovenije, ki je delovala samostojno. Toda po smrti Antona Aškerca leta 1912 je delo na arhivskem gradivu, kljub temu, da je bilo mesto arhivarja vseskozi zasedeno, zamrlo, in se je obnovilo šele leta 1936. Od leta 1911 je imel arhivarja tudi škofijski arhiv v Ljubljani².

V Mariboru je bil Banovinski arhiv, javna znanstvena in prosvetna ustanova, ki jo je upravljala Dravska banovina. Arhivsko omrežje se ni razvilo, pri večini lokalnih muzejskih društev oziroma muzejev pa so nastajale zbirke arhivalij (kot na primer v Celju, Krškem, Metliki, Murski Soboti, Novem mestu, na Ptujju in v Škofji Loki.). Zunaj meja stare Jugoslavije oziroma Dravske banovine sta v Piranu in Kopru obstajala še nadalje mestna arhiva, združena s tamkajšnjima knjižnicama.

Seveda pa nikakor ne smemo pozabiti velikih zaslug za razvoj arhivistike vsem, ki so se trudili za postavitev in delovanje arhivov in s tem tudi kasnejši razvoj vede. Prav je, da se spomnimo pesnika **Antona Aškerca**, mestnega arhivarja, saj vsaki dve leti ob dnevu slovenskih arhivov podeljujemo Aškerčevo nagrado in priznanje za dosežke v arhivski stroki³. Pripomogel je k spoštovanju načela prvotne ureditve, ko se je zahtevalam po preureditvi arhiva odločno uprl. S tem je magistratno gradivo rešil pred popolno zmešnjavo in neuporabnostjo. Prav tako je imel zelo pametno stališče tudi pri drugem važnem strokovnem vprašanju, to je pri odbiranju arhivskega gradiva oziroma po tedanji terminologi-

1. Jože ŽONTAR, *Sto let provenienčnega načela - petdeset let Mednarodnega arhivskega sveta*, "Arhivi", 21(1998), str. 2.

2. France M. DOLINAR, *Nadžkofjski arhiv v Ljubljani od Tomaža Hrena do Maks Miklavčiča*, "Arhivi", 11(1988), str. 39.

3. Nagrade podeljuje Arhivsko društvo od leta 2002 ??.

ji - škartiranju. Izločanje gradiva si je zamislil kot komisijski postopek, ki ga izvedeta dva zgodovinarja in upravni uradnik. Aškerc torej ostaja v spominu ne le kot prvi ljubljanski mestni arhivar, marveč tudi kot prvi slovenski poklicni arhivar sploh, ki je predstavljal tako rekoč prvo epoho rednega, poklicnega arhivarskega dela pri nas⁴.

Prezreti tudi ne smemo zgodovinarja dr. **Josipa Mala**⁵. Leta 1909 je nastopil službo v Kranjskem deželnem muzeju, katerega del je bil tudi arhiv. Sprva se je posvetil prav arhivskemu delu. Kasneje je bil predvsem ravnatelj muzeja, a je vseskozi skrbel tudi za arhiv, predvsem za njegovo urejenost in dostopnost. Leta 1914 je naredil tudi prve korake v smeri rednega pridobivanja arhivskega gradiva, saj je do srede dvajsetih let deželni arhiv povečeval svoje arhivske fonde in zbirke le z darovi posameznikov in nakupi, ki pa so bili zaradi premajhnih finančnih sredstev skromni. Tako je na primer ohranitev gradiva sodišč predvsem njegova zasluga, saj je nadzoroval izločanje gradiva v letih 1937-1941. Med drugo svetovno vojno je posvetil veliko pozornost varstvu in zaščiti arhivskega gradiva. Potrebno je omeniti tudi Malova prizadevanja na področju arhivskega prava. Ko je bil leta 1939 pripravljen osnutek uredbe o arhivih, je ta predvidevala, da se samostojni državni arhivi ustanovijo v Beogradu, Zagrebu, Dubrovniku in Novem Sadu, ter da v sklopu muzejev na Cetinju, v Ljubljani, Sarajevu, Skopju in Splitu delujejo posebni arhivski oddelki. Dr. Mal je sestavil obširne pripombe in jih poslal ministru dr. Francu Snoju⁶ z napotkom, da je treba energičnega zahtevati, da se status arhiva pri Narodnem muzeju v Ljubljani spremeni, in da se mora ta arhiv izenačiti z drugimi državnimi arhivi. Prav tako je Mal prispeval k popularizaciji arhivistike in arhivske službe. Ozaveščal je javnost o potrebi in pomenu arhivov. Mal je pripravil tudi prvo arhivsko razstavo na slovenskem, s katero je prikazal razvoj pisave. Napisal je tudi nekaj »arhivskih« člankov. V prvem - Pomen in organizacija arhivov, - ki je izšel leta 1910 v *Domu in svetu*, je poudaril: "Arhivi so notranji in zunanji produkti določenega življenjskega kroga, bodisi države ali pa dežele, stanov, mest, zadrug ali posamnih družin. Tak produkt bitja in zgodovinskega razvoja nam je ostal v arhivih, če so se ti do danes v svoji celoti ohranili. Kar je kdaj bilo in prešlo, kar je živelo in se zopet pretvorilo in izpremenilo, vse to se je takorekoč odtisnilo in nam v spisih zapustilo ravnolotiko živih prič nekdanjega življenja in prejšnjega ustroja: vse življenje in nehanje se je v arhivih zložilo in pretvorilo v trajno kristalizovano maso, ki nam omogoči ves razvoj stvari in njih razmerje do prvih kali njih postanka zasledovati". Leta 1924 je napisal članek *Avstrijski arhivi v reviji Čas* (str. 260-261) in predstavil vprašanje izvedbe arhivskega sporazuma med Kraljevino SHS ter Avstrijo leta 1923. Štiri leta kasneje je izdal *Kratka navodila za ohranitev in ureditev manjših arhivov v Časopisu za zgodovino in narodopisje* (str. 175-179). S tem je dal navodila za urejanje gradiva graščin in drugih fondov, ki so jih arhivi začeli prevzemati v varstvo. Leta 1931 je izšel njegov sestavek *Knjižnica in arhiv, Vodnik po kulturnozgodovinskih zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani* (Ljubljana 1931). Nekaj let kasneje je v *Znanstvenem vestniku* objavil še prispevek z naslovom: "Organizacija ljubljanskih arhivov" in v njem podal svojo vizijo o arhanizaciji arhivske službe in arhivov na Slovenskem" (1934/1935, št. 1, str. 2-6).

Med drugo svetovno vojno so okupatorji posredno ali neposredno uničili, precej arhivskega gradiva pa odpeljali. Na drugi strani je Izvršni odbor Osvobodilne fronte januarja 1944 ustanovil Znanstveni inštitut⁷, ki je med drugim zbiral arhivsko gradivo. Pripravil je tudi odlok Predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov (Slovenski poročevalec, 27.1.1945).

PRVA POVOJNA LETA

Po končani vojni je bil prvi temeljni kamen javne arhivske službe položen z uredbo narodne vlade Slovenije o ustanovitvi Osrednjega državnega arhiva Slovenije 31. oktobra 1945⁸. V njegovo pristojnost je sodilo predvsem zgodovinsko ali znanstveno pomembno arhivsko gradivo, ki je prešlo v last in upravo države. Mestni arhiv Ljubljana je nadaljeval delo Mestnega arhiva ljubljanskega.

4. S. VILFAN, *Kronika*, str. 106.

5. Peter RBNIKAR - Josip MAL, *Njegovo delov arhivu in za razvoj arhivistike*, "Arhivi", 11(1988), št.1-2, str. 30-38.

6. Na volitvah leta 1938 je bil izvoljen v jugoslovanski parlament in postal minister brez listnice v treh jugoslovanskih vladah.

7. Kasneje Znanstveni inštitut pri Predsedstvu slovenskega narodnoosvobodilnega sveta.

8. Jože ŽONTAR - Sergij VILFAN, *Arhivi v Sloveniji*, Ljubljana 1970.

Prvi zakon, ki je v drugi Jugoslaviji zaščitil arhivsko gradivo, je bil Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Demokratske federativne Jugoslavije, ki ga je izdalo predsedstvo Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije julija 1945 in leto kasneje Splošni zakon o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih redkosti. Pomembnejše gradivo, kolikor se je ohranilo, je bilo podržavljeno. Federalni zbirni centri, ki so jih ustanavljali po vsej Jugoslaviji (v Sloveniji septembra 1945) in so bili sestavljeni iz strokovnjakov ter svetovalcev iz slovenskih muzejev in knjižnic, so prevzeto gradivo evidentirali in ga razdeljevali predvsem raznim kulturnim ustanovam - tudi državnemu arhivu. Pomembno vlogo je pri tem odigral Modest Golia, ki je zbral okoli deset vagonov arhivskega gradiva, ki so ga sprva shranili na podstrešju Narodne in univerzitetne knjižnice. Gradivo je državni arhiv prevzel leta 1948 skupaj z zbirateljem, ki je postal drugi arhivist v ustanovi⁹.

Arhiv Znanstvenega inštituta, kasneje Inštituta narodne osvoboditve, je leta 1948 prešel v novoustanovljeni Muzej narodne osvoboditve Ljudske republike Slovenije v Ljubljani. Od leta 1949 je imel arhiv tudi Centralni komite ZKS in Ministrstvo, kasneje Sekretariat za notranje zadeve.

Za arhive so se zanimali predvsem zgodovinarji. Tako so arhivsko problematiko obravnavali že na svojem prvem zborovanju po vojni 10. novembra 1946. Tu so spregovorili o arhivih: Modest Golia, takrat arhivski referent Federalnega zbirnega centra, Jože Maček, ravnatelj Osrednjega državnega arhiva, dr. France Škerl, član Inštituta narodne osvoboditve, ter dr. Maks Miklavčič, arhivar Škofijskega arhiva v Ljubljani. Večina njihovih prispevkov je bila objavljena v prvem Zgodovinskem časopisu, ki je izšel leta 1947. Modest Golia je v prispevku »Stanje naših arhivov« opisal, kaj se je s slovenskim arhivskim gradivom dogajalo med vojno. Prispevek se zaključuje z besedami: "Ob pregledu stanja naših arhivov se poraja vprašanje prostorov, kam bomo namestili ves material, ki ga zahtevamo od Italije, Avstrije in Nemčije, in sicer tako, da bo tudi znanstveno uporabljiv. Poleg tega priteka dan na dan nov material, ki bo s končanim izločevanjem arhivov raznih uradov dosegel veliko količino....Zato bo treba misliti na zidavo novega poslopja Osrednjega državnega arhiva v Ljubljani". Nato so predstavili probleme arhivov še Jože Maček, Osrednji državni arhiv Slovenije (str. 160-162) Poročilo o arhivskem gradivu za slovensko zgodovino v dobi narodno-osvobodilne borbe (str. 162-173) France Škerl, Ljubljanski mestni arhiv (str. 174-183) pa Vladislav Fabjančič.

V zgodovinskem društvu so leta 1948 ustanovili arhivsko sekcijo. Sekcijo je vodil dr. France Škerl. V ospredju je bila skrb za vračanje med vojno odnešenih arhivov, zaščiti gradiva, zagotovitvi ustreznih prostorov za njegovo hrambo in evidentiranju vsega arhivskega gradiva v republiki. Člani so sodelovali tudi na prvi zvezni konferenci arhivstov Jugoslavije maja 1949, ki jo je sklicalo zvezno ministrstvo za znanost in kulturo v Beogradu, da bi pripravila osnove za izdelavo jugoslovanskega Splošnega zakona o arhivih.

PETDESETA LETA

Januarja 1950 je bil sprejet Splošni zakon o državnih arhivih. Arhivsko gradivo je bilo pod posebnim varstvom države "zaradi ohranitve in znanstvenega raziskovanja". Določena je bila ustanovitev državnega arhiva Federativne ljudske republike Jugoslavije v Beogradu in državnih arhivov v republikah ter mestnih arhivov, ki so jih lahko ustanovili ljudski odbori v velikih in v zgodovinsko pomembnih mestih z dovoljenjem republiške vlade. Zakon je dopuščal tudi posebne arhive, ki so jih smele imeti "posamezne državne ustanove in družbene organizacije" na podlagi odločbe zvezne oziroma republiške vlade. Znanstvene in kulturne ustanove so lahko hranile zbirke arhivskega gradiva, a so bile dolžne pošiljati pristojnim državnim arhivom popis tega gradiva. Zakon je predvidel kot kazen za uničenje in poškodovanje "zgodovinskega arhivskega materiala" celo odvzem prostosti s prisilnim delom do enega leta. Zvezno ministrstvo za znanost in kulturo je v tistem času nameravalo osnovati tudi posebno arhivsko šolo, v kateri bi se šolali bodoči arhivisti. Do realizacije načrtov ni prišlo. Organizirana sta bila le strokovna arhivska tečaja v Dubrovniku in Beogradu, ki se ju je v zgodnjih petdesetih letih udeležilo tudi nekaj Slovencev¹⁰.

Na podlagi tega zakona je bil julija istega leta ustanovljen Arhivski svet Ljudske Republike Slovenije, posvetovalno strokovno telo Ministrstva za znanost in kulturo LR Slovenije (Ur.l. LRS št.23/50),

9. Peter RIBNIKAR, *Od objave Splošnega zakona o državnih arhivih do ustanovitve Društva arhivskih delavcev Slovenije, "Arhivi"*, 27(2004), str. 25-32.

10. P. RIBNIKAR, *Od objave...*, str. 15.

ki naj bi urejal arhivska vprašanja. Med drugim je izdelal osnutek republiškega arhivskega zakona. Ta ni bil nikoli sprejet, verjetno tudi zaradi nesoglasij glede strokovnih vprašanj.

Za ozaveščanje širše javnosti o pomenu arhivov je poskrbela zgodovinarica **Marija Verbič**, od oktobra leta 1946 nekaj časa poleg ravnatelja edina arhivistka v Osrednjem državnem arhivu¹¹. O arhivih je napisala dolg prispevek v Ljudsko upravo, ki jo je izdajal komite vlade LRS za zakonodajo in izgradnjo ljudske oblasti. Njen članek, ki je izšel leta 1950 (št. 5-6), je nosil naslov: Ob izdaji zakona o državnih arhivih. "...Proces preobrazbe stare družbe v novo pa je tako hiter in silen, da ne bo mogel miniti brez škode za obstoj naših arhivov, če se ne bomo kritičnosti položaja dovolj hitro zavedli. Mnogo arhivov ... je že izginilo, propadlo ali pa so bili brez vednosti in dovoljenja pristojnega državnega arhiva oddani v papirnico. Na ta način je bila našemu kulturnemu premoženju povzročena velikanska škoda... Primerov, ki govorijo o nujnosti obstoja naših arhivov, bi lahko našteali več kot dovolj. Brez dobro urejenih in ohranjenih arhivov ne bi mogli, kot že omenjeno, znanstveno proučevati naše narodne preteklosti in ne pravilno utemeljevati naše družbene stvarnosti. Tudi tekoče zadeve državne uprave bi pogostokrat zelo trpele, če se ne bi obenem skrbelo za ohranitev arhivskega gradiva. Večkrat se namreč zgodi, da desetletja star, skoro že pozabljeni arhivski predmet znova postane aktualen upravni material. Skoro ni urada ali ustanove, ki za svoje tekoče zadeve ne bi potreboval še dokumentov, ki so jih že davno izločili iz svojega arhiva in izročili arhivski ustanovi v varstvo in znanstveno uporabo. Zato je tudi državni upravi v korist, če se vsi arhivi skrbno in v redu varujejo in hranijo; to velja tako za stare kot tudi za komaj nastale arhive"¹².

V Ljudskem pravniku¹³, reviji, ki je imela namen na poljuden način razlagati "novo ljudsko pravo", se je leta 1951¹⁴ oglasil **France Škerl**. V prispevku z naslovom "O nekaterih arhivskih vprašanjih" je obširno in odkrito opisal glavne probleme arhivske službe in razložil, kaj je arhivsko gradivo in kakšen je njegov pomen. Spregovoril je tudi o uničevanju dokumentarnega gradiva in razložil: "Greh uničevanja arhivskega gradiva, še bolj pa silna nevarnost za ta greh ni toliko posledica pomanjkanja zakonitih določb za varstvo arhivskega gradiva kakor predvsem posledica nepravilnega razmerja do njega. Ta greh je v letu 1950 planil z vso silo na dan ob izvajanju odredbe o obveznem zbiranju in oddaji papirnih odpadkov".

V začetku leta 1952 je ponovno začel delovati mariborski arhiv, ki je leta 1941 prenehal obstajati kot samostojna ustanova, ker so ga kot oddelek priključili mariborskemu muzeju. Imenoval se je Državni arhiv Ljudske republike Slovenije - podružnica Maribor¹⁵.

Leta 1953 se je osrednji republiški arhiv preselil v poslopje Kazine na kongresnem trgu. Tja so preselili tudi arhivalije s podstrešja Narodne in univerzitetne knjižnice, kamor jih je leta 1947 shranil Federalni zbirni center. Še isto leto novembra se je moral od tu umakniti in se preseliti v del Virantove hiše in Grubarjeve palače na Levstikovem trgu, kjer je dobil prve večje in stalne prostore, a je vseeno moral obdržati depoje v kletnih prostorih Kazine. Leta 1953 se je osrednji državni arhiv preimenoval v Državni arhiv Ljudske republike Slovenije (LRS) in se začel počasi tudi kadrovske krepiti. Dve leti kasneje je postavil tudi prvo razstavo¹⁶.

Novembra 1953 so delegati vseh jugoslovanskih republik na ustanovni skupščini Zveze arhivskih delavcev Jugoslavije v Beogradu sklenili, naj se v vseh republikah ustanove društva arhivskih delavcev. Ustanovni občni zbor je bil 27. aprila v Ljubljani v čitalnici Državnega arhiva. 22. maja 1954 je Sekretariat za notranje zadeve odobril delovanje Društva arhivskih delavcev Ljudske Republike Slovenije, ki je prevzelo tudi nalogo uskaljevanja arhivske službe v okviru republike. Zato je bil Arhivski svet ukinjen¹⁷. Društvo je imelo izvršni odbor in predsednika. Za določene naloge pa je odbor lahko imenoval komisije. Naloge društva, opredeljene v pravilih, so bile predvsem spodbujati in pospeševati arhivistiko, razviti arhivsko službo, skrbeti za izpopolnjevanje kadrov, pomagati pri reševanju arhivske-

11. Marija OBLAK ČARNI - Marija VERBIČ, *Petinsedemdesetletnica*, "Arhivi", 12(1989), str. 112-113.

12. Marija VERBIČ, *Ob izdaji zakona o državnih arhivih*, "Ljudska uprava", 1950, št.5-6, str.211-212.

13. Leta 1946 (kot 1. letnik) je začela izhajati revija Ljudski pravnik, ki se je leta 1953 preimenovala v Pravnik; od 1. januarja 1965, po združitvi z revijo Javna uprava, izhaja Pravnik kot revija za pravno teorijo in prakso.

14. France ŠKERL, *O nekaterih arhivskih vprašanjih*, "Ljudski pravnik", 6(1951), str.20-36.

15. Od leta 1963 Pokrajinski arhiv Maribor.

16. Jože ŽONTAR - Ema UMEK, *Šestdesetletnica*, "Arhivi", 12(1989), str. 114-116.

17. Več o tem glej: Marija OBLAK ČARNI, *Štirideset let Arhivskega društva Slovenije*, Ljubljana 1995.

ga gradiva na terenu, predlagati potrebne ukrepe za zaščito arhivalij in seznanjati javnost o pomenu arhivskega gradiva in arhivov.

Leta 1954 je bilo torej ustanovljeno slovensko arhivsko društvo. To leto je pomembna prelomnica na poti slovenske arhivistike, saj je delovanje in prizadevanje tega društva v tesni povezanosti z njenim razvojem. Najprej je želelo vzpostaviti arhivsko službo in torej ustanoviti arhive. V ta namen je društvo pripravilo osnutke ustanovitvenih odločb in jih razposlalo upravnim organom v mestih, kjer je predvidevalo, da obstoje možnosti za ustanovitev arhiva. V naslednjih letih so bili postavljeni arhivi po vsej Sloveniji: na Ptujju (1955), v Piranu (1955), Kopru (1956) in Celju (1957).

O problemih v stroki so razpravljali člani društva na članskih sestankih, razvoju stroke in izobraževanju arhivistov pa so namenili tudi razne seminarje in tečaje, posvete in okrogle mize. Tako je bila sredi petdesetih let v ospredju inventarizacija oziroma urejanje in popisovanje gradiva v arhivih. S. Vilfan, pravnik in od leta 1950¹⁸ direktor ljubljanskega Mestnega arhiva, je opozoril na zahtevo po enotnih in obveznih navodilih, saj veljavno navodilo o zbiranju, hrambi in periodičnem izločanju arhivskega gradiva iz leta 1952 ni več zadostovalo potrebam. Odbiranje oziroma škartiranje, ki je slo-nelo na principu izločanja nepotrebnega gradiva in se je le izjemoma dovoljevalo pri ustvarjalcih arhi-vskega gradiva (v registraturah) je bilo dokaj zapleteno, merila pa niso bila oblikovana.

Manj uspešna so bila prizadevanja društva za uvedbo šolanja za arhivske delavce.

Popularizaciji arhivov in njihovega dela so bili namenjeni arhivski tedni, ki so bili organizirani po vsej državi v letih 1956-1961. Predavanja so potekala po šolah in na radiu, ob koncu desetletja celo na televiziji.

Že v petdesetih letih so bili, takrat sicer maloštevilni, slovenski arhivisti povezani s kolegi v Ju-goslaviji. Leta 1954 je namreč revija *Arhivist*, ki je začela izhajati leta 1951, postala glasilo zveze arhi-vskih delavcev Jugoslavije, kjer so lahko objavljali svoje prispevke. Sergij Vilfan je bil celo član uredniškega odbora¹⁹. Že leta 1956 je objavil prvi seznam fondov Mestnega arhiva ljubljanskega, raz-pravo o decimalni klasifikaciji v arhivistiki²⁰, leta 1957 o škartiranju²¹, leta 1958 strokovni članek o pisarniškem poslovanju in arhivski službi²², ter 1959 o položaju in vlogi arhivov v socialistični Jugosla-viji²³. Sodeloval je tudi z obsežnim prispevkom, ki je nosil naslov Registratura in arhiv v prvem povoj-nem jugoslovanskem arhivskem priročniku leta 1959²⁴. Njegovo stališče glede evidentiranja gradiva pri ustvarjalcih stroka takrat še ni povsem sprejela²⁵.

Društvo se je trudilo tudi z vzpostavitvijo strokovnega sodelovanja preko državnih meja. Pre-lomna je bila slovenska udeležba na III. Mednarodnem kongresu arhivov v Italiji, v Firencah leta 1956²⁶. Tovrstna srečanja so bila namreč - pod vodstvom Mednarodnega arhivskega sveta, stalnega telesa, ki je delovalo pod okriljem UNESCO - vsako tretje leto od leta 1950 dalje. Kongres je bil po-memben zaradi močne udeležbe evropskih arhivistov. Razen Bolgarije so bile zastopane domala vse evropske države, najštevilčnejše Italija in Francija. Leta 1957 pa je član slovenskega arhivskega društva predstavljal Jugoslavijo na Mednarodni konferenci Okrogle mize arhivov v Zagrebu.

Najpomembneje pa je ta čas zaznamovala izdaja prvega slovenskega arhivskega vodnika, po kate-rem so se zlasti metodološko zgledovali kasnejši vodniki²⁷. Leta 1959 je namreč izšel splošni pregled

18. Več Jože ŽONTAR, *Pomen dela dr. Sergija Vilfana za razvoj arhivov in arhivistike v Jugoslaviji in Sloveniji*, "Arhivi", 12(1989), str. 110-112; Jože ŽONTAR, *Dr. Sergiju Vilfanu v slovo*, "Arhivi", 19(1996), str. 225-226.

19. Od leta 1954 do 1958 in od 1969-1971.

20. *Arhivist* VI, 1956, 2, dodatek; *Decimalna klasifikacija u arhivistici*, "Arhivist", 6(1956), n. 2, str. 3-14.

21. Sergij VILFAN, *Škartiranje, Povodom referata J.H. Colingiredgea na Trećem međunarodnom kongresu arhiva u Firenci*, "Arhivist", 7(1957), sv. 1/2, str. 31-46.

22. Sergij VILFAN, *Kancelarisko poslovanje i arhivska služba*, "Arhivist", 7(1958), sv. 1-2, str. 29-41.

23. Sergij VILFAN, *Položaj i uloga arhiva u socialističkoj Jugoslaviji*, "Arhivist", 8(1959), sv. 3-4, str. 32-61.

24. *Iz arhivistike*, Beograd 1959, str. 67-85.

25. Glej J. ŽONTAR, *Pomen dela dr. Sergija Vilfana za razvoj...*, str. 110.

26. Robert H. BAHMER, *The Third National Congress of Archivists*, str.1.

27. Janez KOPAČ, *Mejniki v 100-letni zgodovini arhiva, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana*, Gradivo in razprave št. 21, Ljubljana 1999.

fondov in zbirk Mestnega arhiva, ki ga je pripravil dr. Sergij Vilfan s sodelavci in je nosil naslov 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega. Pomenljive so Vilfanove uvodne besede, kjer je bil neverjetno sodoben: "Zgodovine arhivov stoje pred vprašanjem, kje je prav za prava tista meja, kjer registratura²⁸ prehaja v arhiv. Šele v novejši dobi se arhivi formalno ustanavljajo kot arhivi z določenimi znanstvenimi funkcijami in nikakor ni rečeno, da je arhiv dejansko nastal šele s tem... Le revolucionarne spremembe družbenega življenja povzročajo obenem tudi nagle in ostre prehode gradiva iz operative v zgodovino. Sicer registraturno gradivo, nastalo v tekočem poslovanju, le poredkoma sunkovito spremeni svoj značaj v historično gradivo. Zato je kvalitativna meja večkrat zbrisana in tako tudi v arhivih praviloma historična funkcija ne izriva popolnoma njihove funkcije v dnevnem življenju... Kakšne so posledice tega dejstva za značaj in organizacijo modernih arhivov in kakšne so za delo s tem gradivom, vse to sodi v arhivsko teorijo..."²⁹.

ŠESTDESETA LETA

V naslednjem desetletju so zdaj že številnejši arhivisti še pospešili začeto delo. S. Vilfan je nadaljeval z objavami poročil o arhivskih kongresih na tujem in daljših strokovnih člankov v *Arhivistu*. Leta 1960 je spregovoril o adaptaciji zgradb za arhive³⁰, leta 1964 o modernih metodah urejanja arhivov³¹ in leta 1969 o komunalnih arhivih³². Zanimivo, da se je leta 1969 oglašil tudi ob smrti zgodovinarja in belgijskega »generalnega arhivarja«, kar kaže na vpetost slovenskih arhivistov v širši evropski prostor³³. To potrjujeta tudi daljša prispevka, objavljena v mednarodni arhivski reviji *Archivum*, v katerih sta S. Vilfan in Božo Otorepec, od leta 1950 zapostlen v ljubljanskem mestnem arhivu, pisala o notarskih arhivih v Jugoslaviji in o mestnih arhivih v Sloveniji³⁴. Od leta 1960 je v reviji *Arhivist* objavil številne članke tudi zgodovinar Jože Žontar, ki se je v tedanjem arhivu Ljudske Republike Slovenije zaposlil leta 1955³⁵. Tako na primer o arhivih občinskih ljudskih odborov v Sloveniji³⁶, o arhivskem gradivu v občini in okraju³⁷, o dokumentacijski službi in arhivih³⁸.

Tudi arhivsko društvo je nadaljevalo s svojim delom. Za reševanje strokovnih vprašanj je organiziralo posvetovanja, posvete in okrogle mize in od leta 1962 tudi zborovanja, ki so še posebej vzbujala razvoj arhivske stroke in širila njeno področje. Tako na primer so bila na prvem zborovanju v Novem mestu kar tri predavanja posvečena objavljanju virov. Z dopolnitvami na zborovanju v Kopru leta 1966 in na Ptujju leta 1968 je bilo tako odprto novo področje arhivistike.

V tem času je bilo najpomembnejše prizadevanje društva za izdajo arhivskih publikacij. Po objavi nekaj manjših del je leta 1962 izdalo gradivo prvega zborovanja v Novem mestu. Nato se je osredotočilo na pripravo vodnika po arhivih Slovenije, ki je bil prepotreben tako za delo arhivov kot za potrebe uporabnikov. To je bil velik podvig, saj je bilo potrebno gradivo ne le popisati, temveč dostikrat celo urediti. Nato se je društvo lotilo sistematičnega objavljanja arhivske literature. Predvidelo je dve seriji. V prvi naj bi izhajala tiskana dela, ki bi arhivsko dejavnost približala širši javnosti, v drugi pa učbeniki za delavce v arhivih. V prvi je leta 1967 izšla knjižica *Arhivi - Od pisarne do zakadnice zgodovine*, ki sta jo napisala S. Vilfan in J. Žontar in v njej na poljuden način razložila, kaj je arhivsko gradivo in kakšno je delo arhivov. Takole sta jo pospremila na pot: "Leta 1800 je neki avtor nemškega priročnika za arhivarje in registraturne uradnike-pripravnikove zapisal: 'Arhivarja ne bi smele več motiti spačene predstave nepoučenega dela občinstva, ki ve prav toliko o arhivskem delu kot kak stražnik o Newtonovi teoriji o svetlobi. Obema je treba oprostiti, da klepečeta o rečeh, ki jih ne razume.' Danes ne mislimo več, naj bi se posamezna stroka zapirala sama vase. Zato ta knjiga."

28. Danes uporabljamo izraze kot ustvarjalec arhivskega gradiva, namesto registraturnega gradiva pa dokumentarno gradivo.

29. S. VILFAN, *Uvod, 60. let Mestnega arhiva ljubljanskega*, Ljubljana 1959, str. 1-2.

30. *Adaptacija zgrada za arhive*, "Arhivist", 9(1960), sv. 2, str. 5-16.

31. *Moderne metode urejanja arhivov*, "Arhivist", 14(1964), sv. 1-2, str. 154-155.

32. *Arhivi lokalnih zajednica (komunalni arhivi) u Jugoslaviji*, "Arhivist", 9(1960), sv. 2, str. 47-50.

33. *In memoriam - Etienne Sabbe*, "Arhivist", 19(1969), sv. 1, str. 93.

34. *Les archives notariales en Yugoslavie*, "Archivum", 12(1962), str. 105-120; *Les archives des villes en Slovenie*, "Archivum", 13(1963), str. 133-144.

35. Ema UMEK - Matevž KOŠIR, *Bibliografija profesorja dr. Jožeta Žontarja 1954-2002*, "Arhivi", 25(2002), št. 1, str.5-10

36. *Arhivist*, 9(1960), št. 1, str. 37-44.

37. *Arhivska građa u komuni i srezu*, "Arhivist", 10(1961), št. 2, str. 82-101.

38. *Služba dokumentacije i arhivi*, "Arhivist", 15(1965), št. 1-2, str. 24-30.

Novembra 1964 je bil v zvezni skupščini sprejet zakon o arhivskem gradivu. Tokrat mu je že kmalu, v letu 1966, sledil republiški zakon o arhivskem gradivu, prvi slovenski tovrstni pravni akt, s katerim so bili postavljeni temelji organiziranosti arhivske dejavnosti in arhivske mreže. Po sprejetju zakona je bila ustanovljena Skupnost arhivov Slovenije, ki je prevzela del nalog arhivskega društva, predvsem organizacijo arhivske službe, koordinacijo in izobraževanje.

ZAKLJUČEK

Ozri smo se nazaj na prehojeno pot slovenske arhivistike, da bi ocenili stanje stroke in vede v današnjem času. Ob pogledu na čas pred približno pol stoletja nas spremljajo mešani občutki. Na eni strani občudujemo neverjetno znanje, zagnanost, pogum in delavnost prvih arhivistov. Hvaležni smo jim. Na drugi strani pa nas obide globoka malodušnost. Kako veliko problemov, ki so si jih zadali rešiti v tistih časih je ostalo skoraj nerešenih še danes ali pa, kar je še huje so se ponovno pojavili. Prostorska stiska zaznamuje tudi današnji dan. Število arhivistov je pričelo upadati, čeprav so potrebe arhivov vsak dan večje. Ob velikih prizadevanjih naših kolegov za načrtno izobraževanje in izdajanje arhivskih priročnikov pa bi se morali vsekakor pošteno zamisliti.

LITERATURA

- Jože ŽONTAR, *Sto let provenienčnega načela - petdeset let Mednarodnega arhivskega sveta*, "Arhivi", 21(1998), str. 2.
- France M. DOLINAR, *Nadškofjski arhiv v Ljubljani od Tomaža Hrena do Maksa Miklavčiča*, "Arhivi", 11(1988), str. 39.
- Sergij VILFAN, *Kronika*, 4(1956), št. 2, str. 106-116.
- Peter RIBNIKAR - Josip MAL, *Njegovo delov arhivu in za razvoj arhivistike*, "Arhivi", 11(1988), št.1-2, str. 30-38.
- Jože ŽONTAR - Sergij VILFAN, *Arhivi v Sloveniji*, Ljubljana 1970.
- Peter RIBNIKAR, *Od objave Splošnega zakona o državnih arhivih do ustanovitve Društva arhivskih delavcev Slovenije*, "Arhivi", 27(2004), str. 25-32.
- Marija VERBIČ, *Ob izdaji zakona o državnih arhivih*, "Ljudska uprava", 1950, št.5-6, str.211-212.
- France ŠKERL, *O nekaterih arhivskih vprašanjih*, "Ljudski pravnik", 6(1951), str. 20-36.
- Jože ŽONTAR - Ema UMEK, *Šestdesetletnica*, "Arhivi", 12(1989), str. 114-116.
- Marija OBLAK ČARNI, *Štirideset let Arhivskega društva Slovenije*, Ljubljana 1995.
- Jože ŽONTAR, *Pomen dela dr. Sergija Vilfana za razvoj arhivov in arhivistike v Jugoslaviji in Sloveniji*, "Arhivi", 12(1989), str. 110-112.
- Jože ŽONTAR, *Dr. Sergiju Vilfanu v slovo*, "Arhivi", 19(1996), str. 225-226.
- Robert H. BAHMER, *The Third National Congress of Archivist*, "The American Archivist", 20(1957), n. 2(Apr.), pp. 155-161.
- <http://www.jstor.org/discover/10.2307/40289586?uid=3739008&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21102359133601/17>. 6. 2013/
- Janez KOPAČ, *MEJNIKI V 100-LETNI ZGODOVINI ARHIVA, SPOMINSKI ZBORNİK ZGODOVINSKEGA ARHIVA LJUBLJANA, Gradivo in razprave št. 21*, Ljubljana 1999.
- Ema UMEK - Matevž KOŠIR, *Bibliografija profesorja dr. Jožeta Žontarja 1954-2002*, "Arhivi", 25(2002), št.1, str. 5-10.

SUMMARY

Archival science in Slovenia, as a discipline and a scientific branch developed slowly and gradually, of course, until 1991 within those countries that Slovenia was a part of. Independent path of Slovenian archival science started actually after the Second World War. Of course, this does not take credit for the development of archival science from all of those who were making an effort by collecting archival documents, preparing guidelines for sorting archival records, standing for establishing and operating of archives, raising public awareness about the importance of archives. In 1945, when Slovenia was one of republics of the second Yugoslavia, central Slovenian archives were founded, in 1950 the first archival law that regulated the archive area in the Republic of Slovenia was adopted, in 1954 the archival society was founded. This year is an important milestone on the path of Slovenian archival science, since the operation and the efforts of the society is closely associated with its development. In the following years archives across Slovenia were established. For the education of archivists and development of the science various seminars and courses, conferences, roundtables, and later consultation were organized. The most important mark of that time was the first Slovenian edition of archival guide in 1959, which became a model for guides later, especially methodologically. In all that time Slovenian archival science was more or less a part of international flows of archival science in Yugoslavia and also broader in Europe. It should be also noted that the beginning of the modern archival science generally puts a lot of archive experts in the second half of the 20th century. In 1948 the International Council on Archives was established in Paris and in 1950 there was a first International Archival Congress, also in Paris

Submitting date: 27.06.2013

Acceptance date: 05.07.2013

